

Eindtermendocument 13

Vak: Economie/Management en Organisatie

Leerweg: mavo

Ter goedkeuring aangeboden aan
de Minister van Onderwijs, Infrastructuur en Sociale Zaken, juni 2008

Directie Onderwijs, Aruba

- Afdeling Curriculumontwikkeling
- Examenbureau
- Projectbureau SHA

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	p. 3
2.	Visie en domeinen	p. 6
	2.1. Visie op het vak	p. 6
	2.2. Overzicht van de domeinen	p. 8
3.	Vaardigheden	p. 9
4.	Overzicht van alle eindtermendocumenten mavo	p. 11
5.	De eindtermen mavo economie/management en organisatie	p. 12

1. Inleiding

In het kader van de vernieuwing van het avo zijn voor alle vakken op de Arubaanse mavo, havo en vwo-eindtermendocumenten gemaakt.

Voor de vakken waarvan Nederlandse examens worden afgenomen, zijn de eindtermen integraal overgenomen uit de examenprogramma's uit Nederland, zoals vastgesteld in maart 2007. Bij de andere vakken zijn de Nederlandse examenprogramma's als uitgangspunt gebruikt.

mavo	havo	vwo
1. Engels	1. Engels	1. Engels
2. Nederlands	2. Nederlands	2. Nederlands
3. Papiamento	3. Papiamento	3. Papiamento
4. Spaans	4. Spaans	4. Spaans
5. Lichamelijke Opvoeding	5. Lichamelijke Opvoeding	5. Lichamelijke Opvoeding
6. CKV	6. CKV	6. CKV
7. Wiskunde	7. Wiskunde	7. Wiskunde
	7a. Wiskunde A	7a. Wiskunde A
	7b. Wiskunde B	7b. Wiskunde B
		7c. Wiskunde C
	7d. Wiskunde D	7d. Wiskunde D
8. Biologie	8. Biologie	8. Biologie
9. NaSk 1	9. Natuurkunde	9. Natuurkunde
10. NaSk 2	10. Scheikunde	10. Scheikunde
11. Geschiedenis	11. Geschiedenis	11. Geschiedenis
12. Aardrijkskunde	12. Aardrijkskunde	12. Aardrijkskunde
13. Economie/M&O	13. Economie	13. Economie
	14. M&O	14. M&O
	15. I&S/Maatschappijleer	15. I&S/Maatschappijleer

De vakken waarbij de examens uit Nederland worden afgenomen

Ter verduidelijking worden in de Arubaanse eindtermendocumenten ook leerinhouden per eindterm vermeld. Deze leerinhouden zijn afgeleid uit de syllabi van de betreffende vakken uit Nederland en uit andere literatuur (zie de genoemde bronnen aan het einde van deze inleiding). In de leerinhouden is er ruimte om de stof te Arubaniseren.

Het vak economie voor de mavo is in veel opzichten een bijzonder geval binnen de geheel nieuwe Ciclo Avansa. Anders dan in het havo en vwo is er immers voor gekozen om voor mavo één economisch vak te programmeren, wat de leerling dus moet scholen in het gebied van de algemene economie, als ook op het gebied van bedrijfsadministratie en management.

Het is dus een “combinatievak” geworden, dat recht wil doen aan beide vakgebieden, zonder dat één aspect onderbelicht wordt, en zonder dat de samenhang zoekraakt.

Eveneens is het vak economie niet echt een opvolger van het vak handelskennis zoals dat tot nu toe bestond in het Arubaanse mavo. Er is daadwerkelijk een nieuwe benadering gekozen, waarin bepaalde domeinen uit het vak handelskennis terugkomen in het nieuwe vak economie, terwijl andere domeinen zijn vervangen of gemoderniseerd. Dit uit zich ook in de keuze van de bronnen waarop dit eindtermendocument is geïnspireerd. Elementen uit het Nederlandse VMBO (t) zijn gebruikt, vooral voor het algemeen-economische gedeelte van het vak mavo-economie. Het bedrijfsadministratieve domein is gedeeltelijk ontleend aan de bestaande eindtermen van handelskennis, gedeeltelijk aan Nederlandse vmbo-eindtermen uit de administratieve richtingen. In sommige gevallen, zoals de organisatiekunde, is vooruitgekeken naar het middelbaar beroepsonderwijs.

Waar het vak aangeboden wordt:

	Mens en Maatschappij-wetenschappen	Natuurwetenschappen	Humaniora
Gemeenschappelijk deel	-	-	-
Profieldeel verplicht	-	-	-
Profieldeel keuze	economie/ M&O	-	-
Keuzedeel	-	-	economie/ M&O

In dit eindtermendocument wordt in hoofdstuk 2 een uiteenzetting gegeven van de visie die gehanteerd wordt ten aanzien van het vak economie/ M&O. Vervolgens treft u een overzicht aan van de domeinen en subdomeinen die in het vak economie/ M&O aan bod komen.

In hoofdstuk 3 treft u een overzicht aan van de algemene vakoverstijgende vaardigheden die in het avo van belang zijn. De vaardigheden die van toepassing zijn op het vak economie/ M&O zijn vetgedrukt.

Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van alle eindtermendocumenten die voor deze leerweg gemaakt zijn.

Op elke school is er in ieder geval 1 map waarin al deze documenten bijeen gebracht zijn.

In hoofdstuk 5 treft u alle eindtermen aan die de leerling aan het einde van het mavo moet beheersen.

Er is afstemming tussen de eindtermen mavo, havo en vwo om een doorlopende leerlijn te garanderen.

Tot slot is een woord van dank verschuldigd aan alle personen die hun medewerking verleend hebben aan de totstandkoming van dit eindtermendocument. In het bijzonder de vakconsulent A.J. Alberts, alsmede M. Martes en J. de Nobrega.

In juni 2008 is dit document door J.E. van Eer en A.M.C. Paulina-Danker gereviseerd.

Gebruikte bronnen:

- Na Caminda Pa Restructuracion Di Nos Enseñansa Secundario General. SHA, Aruba 1998
- Nota Ciclo Avansa, *Beleidsvoorstellen voor de bovenbouw van het algemeen voortgezet onderwijs*. Directie Onderwijs Projectbureau SHA, Aruba, februari 2005
- Examenprogramma VMBO TL (maart 2006)
- Syllabus voor het Centraal Examen voor VMBO TL (april 2006)
- Examenprogramma havo/vwo (maart 2007)
- Syllabus voor het Centraal Examen voor havo/vwo (april 2006)
- Concept Eindtermendocumenten van aanverwante vakken

- Vakleerplannen en methoden Ciclo Basico (2000 – 2006)
- Examenprogramma's VMBO-HA en HV
- Het huidige examenprogramma van Aruba (domein a en b)
- Examenprogramma operationeel management (domein c)
- Examenprogramma VMBO-T economie (domein d).

2. Visie en domeinen

2.1. Visie op het vak

Algemeen

De eindtermen vloeien voort uit de hoofddoelstellingen van het totale algemeen voortgezet onderwijs:

- het bieden van een brede persoonlijke en maatschappelijke vorming aan elke leerling
- het centraal stellen van een actieve, zo zelfstandig mogelijk lerende leerling
- het recht doen aan en benutten van de verschillen tussen leerlingen
- garantie bieden voor een aansluiting op het vervolgonderwijs.

Het vak economie/M&O in het mavo is in de eerste plaats gericht op het verwerven van bagage voor een vervolgopleiding, in de eerste plaats voor de verschillende administratieve en economische richtingen van het Educacion Profesional Intermedio (EPI), en verder voor de doorstroming naar het havo.

Het belang van economie voor het (zelfstandig) ondernemerschap mag niet worden vergeten. Kennis van en inzicht in de economische processen in de maatschappij is onontbeerlijk voor een succesvol ondernemerschap in het midden- en kleinbedrijf.

Tenslotte zal voor een aantal leerlingen het economieonderwijs in het mavo eindonderwijs zijn. Voor hen geldt dat economie/M&O allereerst begrip moet bijbrengen over de maatschappij waarin zij leven en de economische mechanismen die daarin een rol spelen. In de woorden van de commissie Teulings, die zich in Nederland met de herziening van het examenprogramma van het vak economie bezig heeft gehouden:

Het vak economie bereidt leerlingen voor op een adequate deelname aan het maatschappelijke verkeer. Dit betekent dat leerlingen met behulp van de belangrijkste economische beginselen de economische verschijnselen in de maatschappij begrijpen; verschijnselen waar ze als persoon in de verschillende rollen binnen huishoudens, bedrijven of overheidsinstellingen mee te maken krijgen en waarbinnen zij beslissingen moeten nemen of waar zij als lid van de (nationale en internationale) samenleving mee te maken krijgen.¹

In de Arubaanse situatie geldt bovendien dat het economieonderwijs recht moet doen aan de specifieke -soms excentrieke- eigenschappen van de Arubaanse economie. Deze eigenschappen vinden we niet overal expliciet terug in de eindtermen als zodanig, maar moeten vooral in de context waarin de leerstof zal worden aangeboden, tot hun recht komen. Hiervoor is vooral Arubanisering van de methodes en de wijze waarop de leerstof wordt aangeboden, van belang.

In de opbouw van het Arubaanse avo vindt economie/M&O aansluiting op het vak Algemene Sociale Wetenschappen (ASW) in de Ciclo Basico. Hierin wordt voor de kennis van een aantal belangrijke economische begrippen en concepten een basis gelegd. Dit gebeurt in samenhang met andere vakken uit het gebied van de sociale wetenschappen. Dit is een grote verrijking; van zijn kant immers heeft ook economie zich steeds meer ontwikkeld tot een volwaardige sociale wetenschap.

In de Ciclo Avansa wordt in het mavo economie/M&O aangeboden als deel van het profiel Mens & Maatschappij, waarin het opnieuw in samenhang met de andere vakken uit het sociaal-wetenschappelijke bereik, namelijk geschiedenis en aardrijkskunde wordt aangeboden.

¹ Uit het rapport *Economie moet je doen* van de Commissie 'Herziening programma economie voor de tweede fase' (de commissie Commissie Teulings I)

Ten opzichte van de Ciclo Basico is de aansluiting bij het vak ASW (Algemene Sociale Wetenschappen) relevant. Binnen het vak ASW wordt een aantal economische onderwerpen aangeroerd in een bredere maatschappelijke context. In de mavo-eindtermen voor economie/M&O is hiermee rekening gehouden. Zaken waarmee de leerling bij ASW kennis heeft gemaakt, worden in het 3e en 4e leerjaar uitgediept. De kennismaking in de Ciclo Basico is zodanig, dat van doublures in de Ciclo Avansa geen sprake is, wel van een concentrische opbouw bij een aantal onderwerpen.

Aansluiting op het vervolgonderwijs

1. EPI (Educacion Profesional Intermedio)

Bij het samenstellen van deze eindtermen is rekening gehouden met de mogelijkheid van doorstroming mavo naar EPI, en dan vooral de EPI-unit economie. Hierbij hebben wij twee overwegingen een rol gespeeld.

- Bedrijfsadministratie: in het curriculum van de EPI wordt bij de basis van de bedrijfsadministratie begonnen. Het is niet nodig om in het mavo curriculum hierop een groot voorschot te nemen. Natuurlijk is het wel van belang een goede kennismaking met de boekhoudkundige stof te realiseren, uit het oogpunt van de keuze voor het doorstuderen in de richting EPI.
- Vaardigheden op het gebied van wiskunde en rekenen, in het bijzonder toepassingen in de bedrijfseconomische onderwerpen, spelen wel een duidelijke rol bij de kans op succes wanneer de leerling doorstudeert in de richting EPI. Aan deze vaardigheden besteden de mavo-eindtermen dan ook aandacht.

De wiskundige en rekenkundige eindtermen zijn gecoördineerd met het op het profiel Mens- en Maatschappijwetenschappen afgestemde vak wiskunde, dat in de Ciclo Avansa zal worden aangeboden.

2. Havo

In de nieuwe structuur Ciclo Basico/Ciclo Avansa zou doorstroming van mavo naar havo mogelijk worden teruggebracht, aangezien de doelstelling van de nieuwe structuur is, de leerling al in de eerste twee jaar in de richting van het meest aangewezen schooltype te kunnen sturen. De doorstroommogelijkheid blijft echter wel bestaan. We kijken dan naar de aansluiting mavo – havo 4 M&O en mavo – havo 4 economie. Beide vakken beginnen in het havo niet eerder dan in het vierde jaar te werken aan de eindtermen, zodat de mavo-doorstromer geen achterstand heeft. Het derdejaars programma van de havo zal een oriënterend karakter hebben, met enkele raakvlakken met het derdejaars mavo-economie vak. Voor zover het de eindtermen van dit vak aangaat, is een aansluitingsprobleem hier vrijwel zeker niet te verwachten.

Positie van het vak economie in de situatie van mavo als eindonderwijs

In principe is mavo niet bedoeld als eindonderwijs. Voor een belangrijk aantal leerlingen is dit echter wel de realiteit. Ook in dat geval moet het vak economie/M&O zo relevant mogelijk zijn in twee opzichten.

- Relevantie voor de arbeidsmarkt. De eindtermen streven naar een samenhangend programma van bedrijfsadministratieve en bedrijfseconomische kennis en vaardigheden. Deze kennis en vaardigheden moeten -binnen de reikwijdte van het mavo-curriculum- een afgerond geheel vormen, zodat deze in de praktijk in administratieve functies kunnen worden toegepast. Uit dit oogpunt is bijvoorbeeld een module computerboekhouden onmisbaar.
- Relevantie voor het economisch functioneren als burger: als consument, als werknemer, als manager. De economische kennis in het curriculum is toegespitst op de situaties die de burger als “economisch subject” in de praktijk tegenkomt. Het gaat dus zo min mogelijk om abstracties en zoveel mogelijk om economische kennis en vaardigheden die horen bij deze rol in de maatschappij.

Ook binnen dit vak wordt aandacht besteed aan de loopbaanoriëntatie van de leerlingen. Dit komt terug in de vaardighedenmatrix en in de eindtermen.

2.2. Overzicht van de domeinen

Het eindtermendocument bestaat uit de volgende domeinen.

Nr. domein	Domein	Subdomeinen
A	Oriëntatie op leren en werken	
B	Basisvaardigheden	
C	Leervaardigheden in het vak economie/M&O	
D	Bedrijfsadministratie	
E	Bedrijfseconomisch rekenen	
F	Bedrijfsorganisatie	
G	Algemene economie	G1 Consumenten en budgetteren
		G2 Arbeid en productie
H	Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie	
I	Vaardigheden in samenhang	

3. Vaardigheden

Hier volgt een overzicht van algemene, vakoverstijgende vaardigheden die van belang worden geacht binnen het avo. De vaardigheden zijn ondergebracht in zes categorieën en de algemene vaardigheden die bij het vak economie/M&O worden behandeld en getoetst zijn vet gedrukt.

1 Werken aan vakoverstijgende thema's

De leerling leert, in het kader van een brede en evenwichtige oriëntatie op mens en samenleving, enig zicht te krijgen op relaties met de persoonlijke en maatschappelijke omgeving.

Daarbij wordt expliciet aandacht besteed aan:

- 1.1 het kennen van en omgaan met eigen en andermans normen en waarden
- 1.2 het onderkennen van en omgaan met de verschillen tussen de seksen
- 1.3 de relatie tussen de mens en de natuur en het concept van duurzame ontwikkeling
- 1.4 het functioneren als democratisch burger in een multiculturele samenleving, ook in internationaal verband
- 1.5 het op een voor henzelf en anderen veilige manier functioneren in de beroepspraktijk en in eigen omgeving
- 1.6 de maatschappelijke betekenis van technologische ontwikkeling, waaronder met name moderne informatie- en communicatietechnologie
- 1.7 de maatschappelijke betekenis van betaalde en onbetaalde arbeid
- 1.8 de verworvenheden en mogelijkheden van kunst en cultuur, waaronder ook de media.

2 Leren uitvoeren

De leerling leert in zoveel mogelijk herkenbare situaties, mede met gebruikmaking van ICT, een aantal schoolse vaardigheden verder te ontwikkelen. Het gaat daarbij om:

- 2.23 Nederlandse en Engelse teksten lezen en beluisteren
- 2.24 schriftelijke en mondelinge teksten produceren in correct Nederlands
- 2.25 **informatie in verschillende gegevensbestanden opzoeken, selecteren, verzamelen en ordenen**
- 2.26 **de rekenvaardigheden hoofdrekenen, rekenregels gebruiken, meten en schatten toepassen**
- 2.27 voldoen aan eisen van milieu, hygiëne, gezondheid en ergonomie
- 2.28 doelmatig en veilig omgaan met materialen, gereedschappen en apparatuur
- 2.29 **computervaardigheden.**

3. Leren leren

De leerling leert, mede met gebruikmaking van ICT, zoveel mogelijk eigen kennis en vaardigheden op te bouwen. Daartoe leert hij onder andere een aantal strategieën die het leer- en werkproces kunnen verbeteren.

Het gaat daarbij om:

- 3.1 informatie beoordelen op betrouwbaarheid, representativiteit en bruikbaarheid, informatie verwerken en benutten
- 3.2 strategieën gebruiken voor het aanleren van nieuwe kennis en vaardigheden zoals memoriseren, aantekeningen maken, schematiseren, verbanden leggen met aanwezige kennis
- 3.3 strategieën gebruiken voor het begrijpen van mondelinge en schriftelijke informatie
- 3.4 op een doordachte wijze keuzeproblemen oplossen
- 3.5 **een eenvoudig bedrijfsmatig, natuurwetenschappelijk of maatschappelijk vraagstuk planmatig onderzoeken**
- 3.6 persoonlijke ervaringen en opdrachten van anderen verwerken in woord, klank, beeld en beweging

3.7 op basis van argumenten tot een eigen standpunt komen.

4. Leren communiceren

De leerling leert, mede via een proces van interactief leren, een aantal sociale en communicatieve vaardigheden verder te ontwikkelen.

Het gaat daarbij om:

- 4.1 elementaire sociale conventies in acht nemen
- 4.2 **overleggen en samenwerken in teamverband**
- 4.3 passende gesprekstechnieken hanteren
- 4.4 verschillen in meningen en opvattingen benoemen en hanteren
- 4.5 culturele en seksegebonden verschillen tussen mensen benoemen en hanteren
- 4.6 **omgaan met formele en informele afspraken, regels en procedures**
- 4.7 zichzelf en eigen werk presenteren.

5. Leren reflecteren op het leer- en werkproces

De leerling leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op en sturing te geven aan het eigen leer- en werkproces.

Het gaat daarbij om:

- 5.1 **een leer- en/of werkplanning maken**
- 5.2 **het leer- en/of werkproces bewaken**
- 5.3 **een eenvoudige product- en procesevaluatie maken en hieruit conclusies trekken.**

6. Leren reflecteren op de toekomst

De leerling leert, door te reflecteren op het eigen cognitief en emotioneel functioneren, zicht te krijgen op de eigen toekomstmogelijkheden en interesses. Daarbij wordt expliciet aandacht besteed aan:

- 6.1 het inventariseren van de eigen mogelijkheden en interesses
- 6.2 het onderzoeken van de mogelijkheden voor verdere studie
- 6.3 het zicht krijgen op beroepen, de beroepspraktijk en actuele ontwikkelingen daarbinnen
- 6.4 de rol en het belang van op school geleerde kennis, inzicht en vaardigheden voor het maatschappelijk leven, dagelijks leven, vrije tijd, vrijwilligerswerk
- 6.5 de kenmerken van de arbeidsmarkt op dit moment en in de nabije toekomst
- 6.6 de organisatie van branches en bedrijven
- 6.7 het beoordelen van de eigen mogelijkheden en interesses in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren
- 6.8 het kunnen maken van een verantwoorde keuze voor een vervolgopleiding.

4. Overzicht van alle eindtermendocumenten mavo

mavo
1. Engels
2. Nederlands
3. Papiamentu
4. Spaans
5. Lichamelijke Opvoeding
6. CKV
7. Wiskunde
8. Biologie
9. Natuurkunde
10. Scheikunde
11. Geschiedenis
12. Aardrijkskunde
13. Economie/M&O

5. De eindtermen mavo economie/management en organisatie

De eindtermen treft u hierna aan. De eindtermen zijn per domein en subdomein uitgewerkt. Per eindterm zijn er leerinhouden geformuleerd.

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	A Oriëntatie op leren en werken	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
A Oriëntatie op leren en werken	1 De leerling kan zich bewust worden van de eigen achtergrond, interesses, motivatie, sterke en zwakke punten door terug te kijken op eigen ervaringen en deze schriftelijk, mondeling en/of beeldend weer te geven.	
	2 De leerling kan de eigen mogelijkheden en interesses in economie/M&O verwoorden in het licht van vervolgstudie, beroepen en maatschappelijk functioneren.	<i>Opmerking:</i> in samenwerking met het vak LOBO
	3 De leerling kan de rol en het belang aangeven van economische kennis en vaardigheden in discussie over maatschappelijke vraagstukken.	
	4 De leerling kan de rol en het belang aangeven van economische kennis en vaardigheden in verschillende arbeidsgebieden en werksoorten.	
	5 De leerling kan de eigen interesse en affiniteit verwoorden met bepaalde arbeidsgebieden, werksoorten, functies en opleidingen.	

	6 De leerling kan onderzoeksvaardigheden, keuzevaardigheden, reflectievaardigheden en sociaalcommunicatieve vaardigheden inzetten ten behoeve van het eigen keuzeproces.	
--	--	--

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	A Oriëntatie op leren en werken	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
A Oriëntatie op leren en werken (vervolg)	7 De leerling kan eigen waarden en normen verwoorden ten aanzien van betaalde en onbetaalde arbeid en zorgtaken.	
	8 De leerling kan de betekenis verwoorden van een mogelijke arbeidsrol voor zichzelf en anderen.	

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	B Basisvaardigheden	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
B Basisvaardigheden	1 De leerling kan zelfstandig werken en leren.	<ul style="list-style-type: none"> • een aanpak kiezen voor het uitvoeren van een opdracht • een planning maken • het eigen werk organiseren en op methodische wijze uitvoeren • de voortgang van het eigen werk bewaken • een eenvoudige proces- en productevaluatie maken
	2 De leerling kan werken met informatie- en communicatietechnologie.	<ul style="list-style-type: none"> • teksten maken en bewerken • gegevens opslaan • berekeningen uitvoeren • zoeksystemen gebruiken • communiceren via e-mail
	3 De leerling kan verantwoord omgaan met apparatuur en instrumenten.	<ul style="list-style-type: none"> • gereedschapapparatuur en instrumenten goed gebruiken <ul style="list-style-type: none"> ○ gereed maken/aansluiten ○ bedienen ○ opruimen • veiligheid in acht nemen • belasting van het milieu in acht nemen • ergonomie in acht nemen
B Basisvaardigheden (vervolg)	4 De leerling kan de Nederlandse taal functioneel gebruiken.	<ul style="list-style-type: none"> • teksten begrijpend lezen en beluisteren • eenvoudige schriftelijke teksten produceren in correct Nederlands • in gesprekken passende verbale en non-verbale middelen kiezen

		<ul style="list-style-type: none"> • zich in uiteenlopende taalsituaties gepast presenteren.
	5 De leerling kan elementaire rekenvaardigheden toepassen.	<ul style="list-style-type: none"> • standaardberekeningen correct en efficiënt uitvoeren • de zakrekenmachine doelmatig gebruiken
	6 De leerling kan vaardig omgaan met verbale en cijfermatige informatie.	<ul style="list-style-type: none"> • bronnen gebruiken <ul style="list-style-type: none"> ○ vraaggesprekken ○ boeken en ander schriftelijk materiaal ○ audiovisuele bronnen ○ geautomatiseerde gegevensbestanden • informatie op waarde schatten, kiezen en ordenen • informatie bewerken <ul style="list-style-type: none"> ○ samenvatten ○ tabel opstellen ○ grafiek tekenen
BIO/K/2 Basisvaardigheden (vervolg)	7 De leerling kan in het leer- en werkproces adequaat omgaan met zichzelf en anderen.	<ul style="list-style-type: none"> • sociale conventies in acht nemen • overleggen en onderhandelen met anderen • taken verdelen • zich aan afspraken houden • rekening houden met anderen • kritiek geven en incasseren • een eigen standpunt innemen en verdedigen • samen met anderen werk uitvoeren en presenteren

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	C Leervaardigheden in het vak economie/M&O	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
C Leervaardigheden in het vak economie/M&O	De leerling beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.	
	C1 De leerling kan economische verschijnselen, vraagstukken en ontwikkelingen beschrijven en/of verklaren.	<ul style="list-style-type: none"> • oorzaken, gevolgen en oplossingen onderscheiden • gebruik maken van redeneringen binnen vooronderstellingen of contexten • een kosten- en batenanalyse maken, zowel van meetbare als niet meetbare factoren
	C2 De leerling kan relevante economische vragen herkennen en zelfstandig vragen formuleren met het oog op het verwerven van kennis en inzicht.	
	C3 De leerling kan verworven en/of aangeboden informatie over economische verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken verwerken.	<ul style="list-style-type: none"> • economische begrippen en relaties herkennen en toepassen • onderscheid maken tussen hoofd- en bijzaken • informatie (her)ordenen en zo nodig bewerken • gegevens beoordelen op betrouwbaarheid, bruikbaarheid en representativiteit • conclusies en antwoorden formuleren

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	C Leervaardigheden in het vak economie/M&O	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
C Leervaardigheden in het vak economie/M&O (vervolg)	C4 De leerling kan een beargumenteerd standpunt bepalen over een gegeven of zelf geformuleerde economische vraag.	<ul style="list-style-type: none"> • feiten en meningen onderscheiden • belangen van diverse betrokkenen herkennen • relaties leggen met omstandigheden en achtergronden • eigen waarden en opvattingen uitwisselen en confronteren met andere waarden en opvattingen • mogelijke consequenties van een standpunt aangeven
	C5 De leerling kan een eenvoudig onderzoek verrichten op het terrein van consumptie en/of het terrein van arbeid en productie en/of op het terrein van economisch-maatschappelijke vraagstukken.	

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	D Bedrijfsadministratie	vmbo HA/K/9 en HV/K/19
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
D Bedrijfsadministratie	D1 De leerling kan met behulp van een gegeven rekeningschema van een handelsonderneming in de vorm van een éénmanszaak en gegeven financiële feiten, een eenvoudige boekingsgang samenstellen.	<ul style="list-style-type: none"> • Een beginbalans opstellen • Journaalposten maken • Grootboekrekeningen openen, bijwerken en afsluiten. • Kolommenbalans samenstellen. • Doel en werking omschrijven van de beginbalans, grootboek en kolommenbalans.
	D2 De leerling kan aan de hand van verstrekte gegevens een beginbalans opstellen.	<ul style="list-style-type: none"> • Onderscheid kunnen maken tussen rekeningen van bezit, schuld en EV en aan de juiste zijde van de balans kunnen plaatsen. • Indeling van en volgorde binnen vaste en vlottende activa, liquide middelen, vreemd vermogen lang en vreemd vermogen kort kennen en kunnen toepassen. • Regels voor het afsluiten van de balans kennen en kunnen toepassen. • Doel en werking van de beginbalans kunnen omschrijven.
	D3 De leerling kan financiële feiten en boekingsdocumenten verwerken en journaliseren.	<ul style="list-style-type: none"> • Boekingsregels kunnen toepassen op bezittingen, schulden, eigen vermogen, privé, kosten en opbrengsten. • Aan de hand van een rekeningschema boekingsstempels coderen en invullen m.b.t. o.a. inkopen, verkopen, kas- en banktransacties, retour ontvangsten en zendingen, kosten en opbrengsten.

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	D Bedrijfsadministratie	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
D Bedrijfsadministratie (vervolg)	D4 De leerling kan het grootboek openen, bijwerken, afsluiten en heropenen.	<ul style="list-style-type: none"> • Openen a.d.h.v. beginbalans. • Bijwerken aan de hand van boekingsstempels of financiële feiten. • Regels voor het afsluiten en heropenen kennen en kunnen toepassen. • Doel en werking kunnen omschrijven van het grootboek.
	D5 De leerling kan een kolommenbalans samenstellen	<ul style="list-style-type: none"> • Proefbalans invullen met behulp van grootboekrekeningen. • Saldibalans samenstellen. • Resultatenrekening samenstellen (winst- of verliessaldo berekenen) • Nieuw E.V. berekenen. • Eindbalans samenstellen. • Doel en werking kunnen omschrijven van de kolommenbalans.

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	E Bedrijfseconomisch rekenen	vmbo HV/K/7, HA/K/10
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
E Bedrijfseconomisch rekenen	E1 De leerling kan (met behulp van geautomatiseerde systemen) berekeningen maken met vreemde valuta.	<ul style="list-style-type: none"> • Omrekenen van Arubaanse valuta naar vreemde valuta. • Omrekenen van vreemde valuta naar Arubaanse valuta. • De juiste bied- of laatkoers kiezen bij aan- of verkoop van vreemde valuta.
	<p>E2 De leerling kan met betrekking tot de kostprijs:</p> <p>E2.1 de functie van kostprijsbepaling omschrijven.</p> <p>E2.2 de verschillende kostenindelingen onderscheiden.</p> <p>E2.3 de kostprijs berekenen op basis van de integrale kostprijscalculatie (met behulp van geautomatiseerde systemen).</p> <p>E2.4 de verkoopprijs berekenen</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Prijsstelling • Winstberekeningen • Constante en variabele kosten • Directe en indirecte kosten • De totale constante kosten berekenen. • De totale variabele kosten berekenen. • De kostprijsformule ($C/N + V/W$) toepassen • Inclusief en exclusief BBO/BTW berekenen

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	E Bedrijfseconomisch rekenen	vmbo HV/K/7, HA/K/10
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
	E3 De leerling kan (met behulp van geautomatiseerde systemen) het winstbegrip omschrijven en berekeningen maken.	<ul style="list-style-type: none"> • Afzet • Omzet • Inkoopwaarde • Brutowinst • Bedrijfskosten • Nettowinst/-verlies (ondernemingswinst/-verlies) • Bedrijfseconomische winst
	<p>E4 De leerling kan met betrekking tot afschrijvingen:</p> <p>E4.1 het begrip afschrijving omschrijven.</p> <p>E4.2 afschrijvingen op basis van aanschafprijs en boekwaarde berekenen (met behulp van geautomatiseerde systemen).</p>	<ul style="list-style-type: none"> • De afschrijving per jaar/maand berekenen op basis van gegeven aanschafprijs, levensduur en restwaarde. • De boekwaarde berekenen volgens beide afschrijvingsmethoden. • Het afschrijvingsbedrag omrekenen in een percentage. • De begrippen technische en economische levensduur omschrijven

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	E Bedrijfseconomisch rekenen	vmbo HV/K/7, HA/K/10
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
E Bedrijfseconomisch rekenen (vervolg)	E5 De leerling kan (met behulp van geautomatiseerde systemen) berekeningen uitvoeren m.b.t. indexcijfers.	<ul style="list-style-type: none"> • Vanuit de oorspronkelijke grootheid en op basis van een basisjaar het indexcijfer van een verslagjaar berekenen • Vanuit een indexcijfer van een verslagjaar de oorspronkelijke grootheid berekenen • Tabellen vergelijken en procentuele veranderingen berekenen uit indexcijfers • Verleggen van het basisjaar van een reeks indexcijfers. • Reeksen indexcijfers koppelen
	E6 De leerling kan (met behulp van geautomatiseerde systemen) enkelvoudige intrestberekeningen maken.	<ul style="list-style-type: none"> • Uit een reeks bedragen • Aan de hand van de intrestformules voor jaar, maand en dag • Bij aflossen in termijnen • Bij gedeeltelijke aflossing: <ul style="list-style-type: none"> o gelijke en verschillende aflossingsbedragen o gelijke en verschillende termijnen • Met meerdere kapitalen met gewijzigde intrestvoet. • Berekenen looptijd • Tegoed/schuld berekenen.

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	F Bedrijfsorganisatie	Examenprogramma: operationeel management
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
F Bedrijfsorganisatie	F1 De leerling kan het begrip organisatie omschrijven en in een eenvoudige case toepassen.	<ul style="list-style-type: none"> • Organisatie, bedrijf en onderneming • Profit en non-profit organisatie • Doelstellingen van profit en non-profitorganisaties.
	F2 De leerling kan verschillen ondernemingsvormen noemen en omschrijven en in een eenvoudige case toepassen.	<ul style="list-style-type: none"> • N.V • B.V. • V.O.F. • Maatschap • Stichting • Vereniging

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	G Algemene economie	vmbo EC/K/4A en EC/K/5A
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
G1 Consumenten en budgetteren	G1.1 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol van consument bij verschillende vormen van consumptie de keuzeproblemen beschrijven, die zich daarbij kunnen voordoen door schaarste van middelen en tijd en door verschillen in urgentie van behoeften.	De leerling betreft daarbij: <ul style="list-style-type: none"> • voorbeelden van het onderscheid maken tussen basisbehoeften en overige behoeften • de invloed van beschikbaarheid van middelen op consumptie • voorbeelden van zelfvoorziening, kopen, collectieve voorzieningen, gebruik van natuur Nederlandse codering van eindterm: <i>Ec/K/4.1</i>
	G1.2 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol van consument aan de hand van voorbeelden factoren beschrijven, die van invloed zijn op veranderingen in het eigen consumentengedrag en dat van anderen in de loop van de tijd.	De leerling betreft daarbij: <ul style="list-style-type: none"> • veranderende persoonlijke en maatschappelijke behoeften • het gebruik van consumenteninformatie • marketingmix, waaronder reclame • technologische ontwikkelingen Nederlandse codering van eindterm: <i>Ec/K/4.3</i>
	G1.3 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol van consument aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie, gegeven een aantal criteria een beargumenteerde koopbeslissing nemen, daarbij rekening houdend met de gevolgen van die koopbeslissing voor zichzelf en voor anderen en daarbij evt. gebruik maken van ICT.	De gevolgen waarmee rekening moet worden gehouden: <ul style="list-style-type: none"> • de eigen (markt)positie als koper • de gevolgen voor het budget • de invloed van de bestedingen op werkgelegenheid en milieu in zowel binnen- als buitenland (ook ontwikkelingslanden) • de allocatieve werking van de bestedingen. Nederlandse codering van eindterm: <i>Ec/K/4.7</i>

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	G Algemene economie	vmbo EC/K/4A en EC/K/5A
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
G1 Consumeren en budgetteren (vervolg)	G1.4 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol van consument de eigen positie als consument vergelijken met die van anderen het verschil in marktpositie tussen consumenten onderling en tussen consumenten en producenten beschrijven en daarbij de positie van jongeren als belangrijke doelgroep betrekken.	De leerling betreft daarbij: <ul style="list-style-type: none"> • verschillende vormen van inkomen • informatie over inkomensverschillen in Aruba • verschil in machtspositie tussen consument en producent • de invloed die (jonge) kopers uitoefenen op de omvang en aard van de productie Nederlandse codering van eindterm: EC/K/4.2
	G1.5 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol van consument aan de hand van voorbeelden het belang van geld voor de economie en de huidige vormen van betalingsverkeer beschrijven.	<ul style="list-style-type: none"> • de geldfuncties • de courante vormen van betaling • het omgaan met de bankrekening, debetsaldo (rood staan) en creditsaldo (tegoed), debetrente, creditrente, berekeningen van saldomutaties, telebankieren Nederlandse codering van eindterm: EC/K/4.4
	G1.6 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol van consument motieven voor en gevolgen van sparen en lenen noemen en de rol van banken daarbij beschrijven.	De leerling betreft daarbij: <ul style="list-style-type: none"> • rente als vergoeding voor het uitlenen van geld • de rol van verschillende financiële instellingen Nederlandse codering van eindterm: EC/K/4.5

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	G Algemene economie	vmbo EC/K/4A en EC/K/5A
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
G1 Consumeren en budgetteren (vervolg)		
	G1.7 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol van consument aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie een voorgenomen koopbeslissing beoordelen.	<p>De leerling betreft daarbij:</p> <ul style="list-style-type: none"> • behoeften en prioriteiten • budgettaire mogelijkheden ten aanzien van kopen, sparen en lenen en de gevolgen daarvan • sociale en commerciële beïnvloeding • economisch en maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en derde wereld • eigen normen en waarden en die van anderen • consumenteninformatie <p><i>Nederlandse codering van eindterm:</i> EC/K/4.6</p>

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	G Algemene economie	vmbo EC/K/4A en EC/K/5A
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
G1Consumeren en budgetteren (vervolg)	G1.8 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol van consument uit een gegeven eenvoudig huishoudbudgetplan conclusies trekken over de financiële situatie van het samenlevingsverband en daarbij de eigen invloed beschrijven op beslissingen over de omvang en samenstelling van ontvangsten en uitgaven.	<p>De leerling betreft daarbij:</p> <ul style="list-style-type: none"> • de huishoudontvangsten <ul style="list-style-type: none"> o inkomsten uit arbeid o inkomensoverdrachten • de huishouduitgaven <ul style="list-style-type: none"> o vaste lasten o dagelijkse uitgaven o incidentele uitgaven • de financieringssituatie: overschotten, tekorten • herleiden van gegeven huishouduitgaven per week/maand/twee maanden/kwartaal tot uitgaven per jaar en omgekeerd • berekening van het gemiddeld totaal aan uitgaven in een periode met gegeven boekingsstukken • instanties die behulpzaam kunnen zijn bij budgetproblemen • berekening van reservering per maand, gegeven de aanschafprijs of vervangingsprijs, de gebruiksduur en een eventuele restwaarde • eenvoudige berekening van de kilometerprijs en de kosten van verschillende vormen van vervoer <p><i>Nederlandse codering van eindterm:</i> EC/K/4.8</p>

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	G Algemene economie	vmbo EC/K/4A en EC/K/5A
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
G2 Arbeid en productie	G2.1 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol in relatie tot het arbeids- en productieproces aan de hand van voorbeelden de plaats van produceren, zowel in enge als in ruime zin, beschrijven en daarbij de productiefactoren betrekken.	<ul style="list-style-type: none"> • de factor arbeid • de factor kapitaal • de factor natuur • de factor ondernemerschap
	G2.2 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol in relatie tot het arbeids- en productieproces aan de hand van een voorbeeld beschrijven hoe het productieproces in bedrijven in een aantal fasen kan worden verdeeld, waarbij telkens waardetoevoeging plaatsvindt en de nodige berekeningen maken.	<ul style="list-style-type: none"> • de fasen in het productieproces beschrijven • de waardetoevoeging beschrijven • berekening toegevoegde waarde • bedrijfskolom beschrijven
	G2.3 De leerling kan, met het oog op zijn rol in relatie tot arbeid en productie aan de hand van voorbeelden de samenhang verklaren tussen de begrippen arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit en welvaart.	<p>De leerling betreft daarbij:</p> <ul style="list-style-type: none"> • de toegenomen afhankelijkheid tussen individuen, samenlevingsverbanden, bedrijven en overheid • positieve en negatieve gevolgen van arbeidsverdeling • factoren die de arbeidsproductiviteit beïnvloeden • emancipatorische aspecten bij arbeidsverdeling • interculturele aspecten bij arbeidsverdeling <p>Nederlandse codering van eindterm: EC/K/5.2</p>

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	G Algemene economie	vmbo EC/K/4A en EC/K/5A
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
G2 Arbeid en productie (vervolg)	G2.6 De leerling kan met het oog op zijn/haar rol in relatie tot het arbeids- en productieproces aan de hand van voorbeelden uit eigen omgeving economische aspecten van betaalde en onbetaalde arbeid noemen.	De leerling betreft daarbij: <ul style="list-style-type: none"> • de eigen keuze ten aanzien van betaalde en/of onbetaalde arbeid binnen en buiten het samenlevingsverband • de arbeidsmarkt, overschotten en tekorten Nederlandse codering van eindterm: EC/K/5.3

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	H Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
H Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie	H1 De leerling kan zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken in het kader van de praktische opdracht.	<ul style="list-style-type: none"> • in de voorbereidingsfase <ul style="list-style-type: none"> o onderwerp, doel en publiek van de praktische opdracht bepalen o relevante vragen formuleren, die hij/zij met de praktische opdracht wil beantwoorden • in de uitvoeringsfase <ul style="list-style-type: none"> o informatie verwerven uit schriftelijke, mondelinge en audiovisuele bronnen, mede met behulp van informatie-en communicatietechnologie o uit deze informatiebronnen relevante inhoudselementen kiezen en deze passend ordenen en verwoorden o strategieën hanteren, die op het bereiken van de benodigde lees-, schrijf- en luister-/kijkdoelen zijn afgestemd • in de afsluitingsfase <ul style="list-style-type: none"> o de bewerkte informatie presenteren op een doel-en publiekgerichte wijze

Vak:	Economie/M&O	
Leerweg:	Mavo	
Domein:	H Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie	
Subdomein:	Eindtermen Ciclo Avansa:	Leerinhouden:
H Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie (vervolg)	H1 De leerling kan zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken in het kader van de praktische opdracht (vervolg).	<ul style="list-style-type: none"> • in de evaluatiefase <ul style="list-style-type: none"> o reflecteren op het proces van het werken aan de praktische opdracht en het uiteindelijke product o het belang aangeven van de gemaakte praktische opdracht voor vervolgstudie, toekomstige beroepspraktijk of algemene vorming